

ROCZNIK TOMISTYCZNY
4 (2015)

ROCZNIK TOMISTYCZNY
4 (2015)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY
4 (2015)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzuski (sekretarz / secretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka, Anna Kazimierczak-Kucharska, Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Wojciech Falkowski, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Paul J. Cornish, Marek P. Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Maciej Igielski (język polski), Adam Filipowicz (łacina, greka), Bernice McManus-Falkowska, Anna Kazimierczak-Kucharska (angielski), Christel Martin, Izabella Andrzejuk (francuski), Michał Zembrzuski (łacina),

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2015

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów

POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93

tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl

e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji..... 11

Uniwersytet na rozdrożu.

O uniwersytecie i nauczaniu uniwersyteckim z Antonim B. Stępnem rozmawiają Artur Andrzejuk, Magdalena Płotka, Izabella Andrzejuk i Witold Płotka 13

Rozprawy i artykuły

- Marek P. Prokop
Le concept de l'éternité et du temps dans le *Liber de causis*..... 27
- Artur Andrzejuk
Problem istnienia w Komentarzu Tomasza z Akwinu do *Liber de causis*..... 39
- Michał Zembrzuski
Realna różnica między intelektem czynnym i możliwościowym w ujęciu św. Tomasza z Akwinu..... 63
- Tomasz Pawlikowski
Liber de definitionibus* i scholastyczny problem *adaequatio 97
- Karolina Ćwik
Czy św. Tomasz był eudajmonistą? 113
- Magdalena Płotka
Jak nakaz moralny wynika z natury świata? Koncepcja prawa natury św. Tomasza z Akwinu na tle stoickiej i późnośredniowiecznej tradycji..... 129
- Iwona Solecka-Karczewska
Zgodność rozumu i wiary w *Summa theologiae* Tomasza z Akwinu 145
- Mieszko Pawlak
Państwo i Kościół w myśli św. Tomasza z Akwinu i Marsyliusza z Padwy 163
- Urszula Wolska
Wizja człowieka ponowoczesnego a tomistyczna teoria osoby 191
- Anna Mandrela
Tomistyczna filozofia bytu i buddyjska filozofia pustki 215
- Sebastian Taboń
Tomizm czeski w latach 1879-1948..... 239

Tłumaczenia

- Tomasz z Akwinu
***O geocentryzmie*, tekst łaciński i polski (tłum. Marcin Karas)**..... 251
- Kamil Majcherek
Zagadnienie pośmiertnej identyfikacji ciała Chrystusa i pośmiertnego nazywania części Jego ciała w *Quaestiones quodlibetales* św. Tomasza z Akwinu..... 267
- Tomasz z Akwinu
***Quaestiones quodlibetales*, II, q. 1, a. 1 et III, q. 2, a. (tłum. Kamil Majcherek)**..... 279

Sprawozdania i recenzje

- Michał Zembrzuski, Izabella Andrzejuk
Tomizm na Konferencji Naukowej „Etyka i polityka”289
- Magdalena Płotka
Sprawozdanie z konferencji naukowej „W kręgu średniowiecznej etyki”293
- Anna Kazimierczak-Kucharska
Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z okazji 740-lecia śmierci
św. Tomasza z Akwinu oraz św. Bonawentury z Bagnoregio 297
- Michał Zembrzuski
Sprawozdanie z wręczenia Nagród imienia Profesora Mieczysława Gogacza
i sympozjum pt. „Tomizm konsekwentny”303
- Anna Kazimierczak-Kucharska, Izabella Andrzejuk
Filozofia tomistyczna na konferencji „Od etyki cnót do etyki chronienia osób. Podstawy
wychowania społecznego i politycznego”307
- Izabella Andrzejuk, Anna Ambroziak, Agnieszka Paprocka-Waszkiewicz, Izabela Kozłowska,
Marcin Wodziński, Artur Andrzejuk
Tomizm w Fundacji Dobrej Edukacji „Maximilianum”311
- Michał Zembrzuski
Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji: „Towards Biblical Thomism. The Biblical
Exegesis of Thomas Aquinas and Its Contemporary Relevance” 319
- Anna Kazimierczak-Kucharska, Karolina Ćwik
Sprawozdanie z udziału w Międzynarodowej Konferencji „Oblicza Mistyki”323
- Michał Zembrzuski
Recenzja: Tomasz Bartel, *Prawda i byt. Ujęcie prawdy ontycznej w „Quaestio disputata de
veritate” świętego Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Rolewski, Złotonia 2008325
- Magdalena Płotka
Recenzja: Michał Głowała, *Pojedynczość. Spór o zasadę indywidualizacji w scholastyce*,
Wrocław 2012, Oficyna Naukowa PFF, ss. 197329
- Dorota Zapisek
Recenzja: Mateusz Penczek, *Wola i intelekt w filozofii Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo
Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, ss. 322.335
- Artur Andrzejuk
Recenzja: Aleksander z Afrodyzji, *O duszy*, przekład z jęz. greckiego Monika E. Komsta,
Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 281.339
- Artur Andrzejuk
Recenzja: Św. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa*, przekł.
z jęz. łac., wprowadzenie i komentarz Andrzej P. Stefańczyk, Polskie Towarzystwo
Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 639.345
- Artur Andrzejuk
Recenzja: Tomasz Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy
w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 514. 351
- Izabella Andrzejuk
Filozoficzne i teologiczne aspekty religii. Recenzja: Ks. Piotr Moskał, *Traktat o religii*,
Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247.355

Marcin Karas	
Recenzja: Santiago Ramirez OP, <i>Autorytet doktrynalny św. Tomasza z Akwinu</i> , przeł. Mariusz Beściak, Warszawa 2014, ss. 324.....	359
Magdalena Płotka	
Recenzja: <i>Glossae – Scholia – Commentarii. Studies on Commenting Texts in Antiquity and Middle Ages</i> , (eds.) M. Mejer, K. Jażdżewska, Anna Zajchowska, Peter Lang, Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien 2014, ss. 201.....	363
Artur Andrzejuk	
Recenzja: Bożena Listkowska, <i>Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego</i> , Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2014, ss. 304.	367
Anna Kazimierczak-Kucharska	
Recenzja: 1) <i>Tomizm polski 1879-1918. Słownik filozofów</i> , red. B. Listkowska, A Andrzejuk, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin 2014, ss. 168; 2) <i>Tomizm polski 1919-1945. Słownik filozofów</i> , Radzymin 2014, ss. 171; 3) <i>Tomizm polski 1946-1965. Słownik filozofów</i> , Warszawa–Radzymin 2015, ss. 218.....	371
Anna Kazimierczak-Kucharska	
Recenzja: Tomasz Stępień, <i>Doktor anielski o aniołach</i> , Warszawa 2014, Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”, ss. 180.	375
Dawid Lipski	
Recenzja: Michał Zembrzuski, Magdalena Płotka, Andrzej Nowik, Adam Filipowicz, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk, <i>Z metodologii historii filozofii</i> , w: <i>Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , t.14, Warszawa 2015, ss. 160.....	379

Polemiki i dyskusje

Wojciech Golonka	
Odpowiedź na krytyczne uwagi dra Marka Prokopa odnośnie do mego artykułu <i>St Thomas d’Aquin en tant que philosophe: le problème des sources</i>	385
Odpowiedź Marka Prokopa	393
Izabella Andrzejuk	
Spór o filozofię moralną św. Tomasza z Akwinu. Próba wskazania na źródła odmiennych stanowisk É. Gilsona i F. van Steenberghena. Na marginesie dyskusji M. Prokopa z artykułem W. Golonki.....	397
Nota o autorach.....	411

Table of Contents

Editorial.....	11
----------------	----

University at the Crossroads.

University at the Crossroad. University and its Teaching with Antoni B. Stępień – Artur Andrzejuk, Magdalena Płotka, Izabella Andrzejuk, Witold Płotka.....	13
---	----

Dissertations and articles

Marek P. Prokop The Concept of Eternity and Time in <i>Liber de causis</i>	27
Artur Andrzejuk The Problem of Being in Thomas Aquinas' Commentary on <i>Liber de causis</i>	39
Michał Zembrzuski The Real Distinction Between Agent and Potential Intellect in Approach Thomas Aquinas.....	63
Tomasz Pawlikowski <i>Liber de definitionibus</i> and Scholastic Problem <i>adaequatio</i>	97
Karolina Ćwik Thomas Aquinas's Eudaimonistic Ethics.....	113
Magdalena Płotka How is Moral Imperative a Result of the Nature of the World? The Concept of Natural Law in St. Thomas Aquinas's Account Stoic and Late Medieval Tradition.....	129
Iwona Solecka-Karczewska Compatibility of Reason and Faith in <i>Summa Theologiae</i> of Thomas Aquinas.....	145
Mieszko Pawlak Church and State in the Thought of St. Thomas Aquinas and Marsilius of Padua.....	163
Urszula Wolska The Vision of Postmodern Man and Thomistic Theory of the Person.....	191
Anna Mandrela Thomistic Philosophy of Being and Buddhist Philosophy of Emptiness.....	215
Sebastian Taboń Czech Thomism in 1879-1948.....	239

Translations

Tomasz z Akwinu <i>About Geocentrism</i> , Latin and Polish Text (transl. Marcin Karas).....	251
Kamil Majcherek The Issue of Posthumous Identity of Christ's Corpus and Posthumous Naming Parts of His Body in <i>Quaestiones quodlibetales</i> of St. Thomas Aquinas. The Introduction to Translation.....	267
Tomasz z Akwinu <i>Quaestiones quodlibetales</i> , II, q. 1, a. 1 et III, q. 2, a. (transl. Kamil Majcherek).....	279

Reports and Reviews

Michał Zembrzuski, Izabella Andrzejuk Thomism at the Conference 'Ethics and Politics'	289
Magdalena Płotka The Report of the Conference 'In the Sphere of Medieval Ethics'	293
Anna Kazimierczak-Kucharska The Report of the Conference on the Occasion of 740 Anniversary of Death of St. Thomas Aquinas and St. Bonaventure.....	297
Michał Zembrzuski The Report of Presentation Professor Mieczysław Gogacz Prizes and Symposium 'Consequential Thomism'	303
Anna Kazimierczak-Kucharska, Izabella Andrzejuk Thomistic Philosophy at the Conference 'From Virtue Ethics to Protect People as a Persons Ethics. The Basics of Social and Political Education'.....	307
Izabella Andrzejuk, Anna Ambroziak, Agnieszka Paprocka-Waszkiewicz, Izabela Kozłowska, Marcin Wodziński, Artur Andrzejuk Thomism in a Foundation of a Good Education 'Maximilianum'	311
Michał Zembrzuski The Report of the International Conference: 'Towards Biblical Thomism. The Biblical Exegesis of Thomas Aquinas and Its Contemporary Relevance'	319
Anna Kazimierczak-Kucharska, Karolina Ćwik The Report of Participation in the International Conference 'The Faces of Mysticism'	323
Michał Zembrzuski Review: Tomasz Bartel, <i>Prawda i byt. Ujęcie prawdy ontycznej w „Quaestio disputata de veritate” świętego Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Rolewski, Złotonia 2008.....	325
Magdalena Płotka Review: Michał Głowała, <i>Pojedynczość. Spór o zasadę indywidualności w scholastyce</i> , Wrocław 2012, Oficyna Naukowa PFF, ss. 197	329
Dorota Zapisek Review: Mateusz Penczek, <i>Wola i intelekt w filozofii Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, ss. 322.....	335
Artur Andrzejuk Review: Aleksander z Afrodyzji, <i>O duszy</i> , przekład z jęz. greckiego Monika E. Komsta, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 281.....	339
Artur Andrzejuk Review: Św. Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa</i> , przekł. z jęz. łac., wprowadzenie i komentarz Andrzej P. Stefańczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 639.....	345
Artur Andrzejuk Review: Tomasz Pawlikowski, <i>Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 514.....	351
Izabella Andrzejuk Philosophical and Theological Aspects of Religion. Review: Ks. Piotr Moskal, <i>Traktat o religii</i> , Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247.....	355

Marcin Karas Review: Santiago Ramirez OP, <i>Autorytet doktrynalny św. Tomasza z Akwinu</i> , przeł. Mariusz Beściak, Warszawa 2014, ss. 324.....	359
Magdalena Płotka Review: <i>Glossae – Scholia – Commentarii. Studies on Commenting Texts in Antiquity and Middle Ages</i> , (eds.) M. Mejer, K. Jażdżewska, Anna Zajchowska, Peter Lang, Frankfurt am Main– Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien 2014, ss. 201	363
Artur Andrzejuk Review: Bożena Listkowska, <i>Tomizm otwarty Piotra Chojnickiego</i> , Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2014, ss. 304.....	367
Anna Kazimierczak-Kucharska Review: 1) <i>Tomizm polski 1879-1918. Słownik filozofów</i> , red. B. Listkowska, A Andrzejuk, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin 2014, ss. 168; 2) <i>Tomizm polski 1919-1945. Słownik filozofów</i> , Radzymin 2014, ss. 171; 3) <i>Tomizm polski 1946-1965. Słownik filozofów</i> , Warszawa–Radzymin 2015, ss. 218.....	371
Anna Kazimierczak-Kucharska Review: Tomasz Stępień, <i>Doktor anielski o aniołach</i> , Warszawa 2014, Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”, ss. 180.....	375
Dawid Lipski Review: Michał Zembrzusi, Magdalena Płotka, Andrzej Nowik, Adam Filipowicz, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk, <i>Z metodologii historii filozofii, w: Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , t. 14, Warszawa 2015, ss. 160.....	379

Controversy and Discussions

Wojciech Golonka The Response to Marek Prokop's (PhD) Critical Comments to my Article <i>St Thomas d'Aquin en tant que philosophe: le problème des sources</i>	385
The Marek Prokop's Response.....	393
Izabella Andrzejuk The Dispute about St. Thomas Aquinas' Moral Philosophy. An Attempt to Indicate the Sources of Different Positions É. Gilson and F. van Steenberghe. In the Margin of M. Prokop Discussion with article of W. Golonka	397
Note about authors.....	411

Recenzja

Michał Głowala, *Pojedynczość. Spór o zasadę indywiduacji w scholastyce*, Wrocław 2012, Oficyna Naukowa PFF, ss. 197

Wydana w Oficynie Naukowej PFF książka pt. *Pojedynczość. Spór o zasadę indywiduacji w scholastyce*, której autorem jest Michał Głowala z Uniwersytetu Wrocławskiego, jest jedną z nielicznych publikacji w języku polskim, która dotyczy tematu indywiduacji w filozofii średniowiecznej. W 2003 nakładem Towarzystwa Naukowego KUL ukazała się monografia Martyny Koszkało pt. *Indywiduum i jednostkowanie: analiza wybranych tekstów Jana Dunsza Szkota* (Lublin 2003), jednak o ile praca Koszkało poświęcona jest wyłącznie koncepcji jednostkowania Szkota, sytuuje ją na tle innych poglądów filozoficznych tego filozofa, o tyle w publikacji Głowali szkotystyczna teoria *haecceitas* stanowi zale-

dwie jeden z rozdziałów, zaś jej Autor skupia się jedynie na problematyce jednostkowania i pojedynczości.

Tomistyczną wersję problemu podjął z kolei Mikołaj Krasnodębski w książce z 2004 roku, zatytułowanej *Dusza i ciało*¹. Zanalizowany jest w niej tytułowy temat zjednoczenia duszy i ciała (oraz zagadnienie *commensuratio*). Autor formułuje tezę o istnieniu (*esse*) i formie (intelekcje) jako elementach odpowiadających za uszczegółowienie, Za Mieczysławem Gogaczem bowiem odróżnia jednostkowanie od szczegółowienia.

Choć niezwykle ważna dla tej problematyki praca pt. *Introduction to the Problem of Individuation in the Early Middle Ages* Jorge J. E. Gracii² nie doczekała się

¹ M. Krasnodębski, *Dusza i ciało. Zagadnienie zjednoczenia duszy i ciała w wybranych tekstach Tomasza z Akwinu oraz w filozofii tomistycznej*, Warszawa 2004.

² Philosophia Verlag, München, Wien 1984. J. J. E. Gracia jest także redaktorem monografii zbiorowej poświęconej problemowi jednostkowania: *Individuation in Scholasticism: The Later Middle Ages and the Counter Reformation (1150-1650)*, SUNY Press, Albany, NY 1994.

jeszcze przekładu na język polski, to publikacja Główna z powodzeniem może uzupełnić ten brak. Ponadto wykorzystany przez autora *Pojedynczości* materiał historyczny, będący podstawą rozważań i analiz, wykracza poza czasowe ramy ustanowione przez Grację, ponieważ o ile publikacja hiszpańskiego badacza zatrzymuje się na rozważaniach Piotra Abelarda oraz Jana Salisbury'ego, o tyle Główna sięga do filozofii hiszpańskich scholastyków XVI wieku oraz filozofii G.W. Leibniza (który tu występuje w charakterze zwolennika tezy nominalistycznej).

Wstęp książki *Pojedynczość* jest filozoficznym wprowadzeniem w temat rozważań i składa się z pięciu części. W pierwszej Autor stawia ogólne pytanie o zasadę indywidualizacji; w drugiej, prezentuje „samo pojęcie indywiduum wraz z pojęciami pokrewnymi”, w trzeciej przedstawia racje „stanowiące o doniosłości kwestii indywidualizacji”, w czwartej wprowadza w historyczne losy dyskusji na temat indywidualizacji, zaś w ostatniej – omawia sposób przedstawienia dyskusji w książce (s. 8).

Struktura publikacji opiera się na wskazanych przez Autora siedmiu podstawowych odpowiedziach na pytanie o zasadę indywidualizacji. Odpowiedzi te składają się na siedem rozdziałów książki: rozdział pierwszy dotyczy zagadnienia całej bytowości, *tota entitas*. Autor rekonstruuje w nim podstawowe tezy stanowiska nominalistycznego, które opiera się na zasadzie *ens et unum convertuntur*, oraz sposoby jego uzasadniania.

Rozdział drugi omawia szkotystyczną zasadę *haecceitas*, pojedynczość w słabszym sensie (dotyczącą natur) oraz

w mocnym sensie (dotyczącą „to oto”). Główna wskazuje na awicenniańskie inspiracje koncepcji Szkota, a także szkotystyczną wykładnię Awicenny. Rozdział ten skupia się przede wszystkim na zagadnieniu pojedynczości „natur”.

W rozdziale trzecim Autor przedstawia przyczynę formalną czegoś pojedynczego, tj. koncepcję, zgodnie z którą forma jest zasadą jednostkowania bytów.

Rozdział czwarty z kolei prezentuje problematykę podmiotów jako zasady pojedynczości ich przypadłości. Główna prezentuje w nim stanowisko, zgodnie z którym podmiot jest przyczyną jednostkowania tkwiących w nim przypadłości. Rekonstruuje, między innymi, stanowisko tomistyczne o pojedynczości przypadłości, omawia różne sensy tkwienia przypadłości w podmiocie. Rozdział ten zawiera dodatkowo interesującą dygresję omawiającą indywidualizację cnót ludzkich.

Przedmiotem rozdziału piątego jest zagadnienie materii jako zasady jednostkowania. Główna przedstawia tu stanowisko Akwinaty o nierozdzielalnym związku materii z pojedynczością oraz pogląd, zgodnie z którym materia jest „pierwszym podmiotem” (s. 115). Na uwagę zasługuje podrozdział dotyczący jednostkowania form tkwiących w materii (V.4.) oraz prezentacja argumentacji na rzecz materii jako zasady jednostkowania (V.3.2.)

Rozdział szósty omawia ilość i ciągłość. Główna przedstawia w nim stanowisko, że *materia signata* (materia oznaczona ilościowo) jest zasadą jednostkowania. Zaczyna od omówienia głównej tezy Akwinaty o „związku atrybutów geometrycznych z pojedynczością

substancji” (s. 127), a następnie analizuje samą koncepcję *materia signata* (s. 141). Rozdział ten kończy się rozważaniami poświęconymi zagadnieniu pojedynczości duszy ludzkich – dusza jest pojedyncza z powodu przyporządkowania i złączenia z tym oto ciałem (*commensuratio animae ad hoc corpus*) (s. 151).

Ostatni, siódmy rozdział przedstawia istnienie jako zasadę jednostkownienia. Problematyka w nim zawarta obejmuje zagadnienia: aktualności, odrębności, jedności *per accidens*, jedności *per se* itd.

Omówioną szkicowo całość rozważań zawartych w siedmiu rozdziałach poprzedza wstęp, w którym Autor deklaruje, że jego sympatie znajdują się po stronie tomistycznego rozwiązania, a co za tym idzie – będzie starał się z jednej strony wskazać trudności związane z innymi propozycjami (szkoltystycznym i nominalistycznym) rozwiązania problemu indywiduacji, a z drugiej strony, argumentować na rzecz stanowiska Tomasza z Akwinu. Autor obiecuje przeprowadzić wywód całej publikacji w oparciu o analizę samych argumentów, badania ich konkluzywności oraz prawdziwości, a także na podstawie porównania scholastycznych teorii ze współczesnymi teoriami. Podział problematyki jest wyznaczony racjami systematycznymi (nie zaś chronologicznymi lub historycznymi); celem rozważań jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, co w samej rzeczy jest zasadą pojedynczości (s. 29).

Zasadę indywiduacji Michał Głowala zdefiniował jako czynnik, za sprawą

którego coś jest indywiduum (jest pojedyncze) (s. 9). Jednocześnie wskazuje dwie trudności związane z proponowaną definicją. Po pierwsze, jeżeli coś niepodzielne jest takie za sprawą niepodzielności – pisze Autor, powołując się na Jana Dunsza Szkota – to można zapytać, za sprawą czego czemuś przysługuje niepodzielność. Po drugie, Głowala pyta, czy coś jest F i G za sprawą tego samego? Na przykład, czy człowiek jest cierpliwy za sprawą tego samego, za sprawą czego jest także stanowczy? (s. 10). Zdaniem Autora pytania takie mogą rzucić światło na kwestie tożsamości.

Z samą zasadą indywiduacji wiąże się pojęcie „czegoś pojedynczego”, ponieważ skoro zasada ta odpowiada za bycie pojedynczym „dachówek na dachu, liści w ogrodzie, zdań i myśli, słów” itd. (s. 7), to sama musi być pojedyncza. Dlatego zasada indywiduacji jest takim czynnikiem, który jest pojedynczy sam przez się, któremu mianowicie pojedynczość przysługuje w sposób pierwotny, *per seipsum individuatur* (s. 129). Założenie o konieczności bycia „pojedynczym”, tj. czymś, co nie może ulec zwielokrotnieniu jest podstawą tomistycznego argumentu na rzecz materii jako zasady indywiduacji³. Bycie czymś pojedynczym musi spełniać dwa warunki: po pierwsze, „odznaczać się specjalnym typem jedności” (s. 16) oraz „być czymś nieegzemplifikowalnym” (s. 17). Drugiego warunku nie spełniają rodzaje, ponieważ są egzemplifikowane (rodzaj „czerwień”

³ „Ponieważ bycie zrealizowanym w czymś innym wiąże się z możliwością zwielokrotnienia, to, co w ogóle nie może być zrealizowane w czymś, można wiązać z pojedynczością; materia jest jednak czymś takim, co nie może być zrealizowane w czymś innym; dlatego też odpowiada za pojedynczość formy substancjalnej, która jest w niej zrealizowana”(s. 111).

egzemplifikuje się na pojedyncze, konkretne „egzemplifikacje” czerwieni). W kontekście rozważań tomistycznych nieegzemplifikowalność Głowala definiuje jako *incommunibilitas* (s. 112).

Ustaliwszy na wstępie definicje zasady indywiduacji oraz pojedynczości, Głowala przystępuje do rozważań o *totam entitas*, pierwszej zasadzie jednostkowości sformułowanej w ramach tradycji nominalizmu (prócz nominalistów przytacza również dzieła Suareza i Leibniza). Wyznacznikiem nominalizmu w sprawie indywiduacji jest stwierdzenie, że „nie zachodzi żadna rzeczywista różnica między tym, co jest pojedyncze, a tym, przez co jest pojedyncze” (s. 31). Uzasadnienia tej tezy nominaliści dokonują poprzez odwołanie się do zasady *ens et unum convertuntur* oraz do założenia, że pojedynczość przysługuje rzeczy bezpośrednio (s. 33). Argumentacja Głowali przeciwko tezie nominalistycznej polega na wykazaniu, że pojedynczość rzeczy jest różna od niej samej, ponieważ rozmaite rzeczy są pojedyncze na różny sposób. Na przykład, pojedynczość Dzwonu Zygmunta jest czymś innym od pojedynczości metalu, z którego składa się Dzwon (s. 40-41).

Wyróżnikiem szkotyizmu jest z kolei wyodrębnienie mocnej i słabej pojedynczości. Słabsza pojedynczość przysługuje konkretnej naturze każdej rzeczy, na przykład człowieczeństwu Sokratesa, ponieważ jego człowieczeństwo nie może być człowieczeństwem Platona, nie

może istnieć w żadnym innym bycie. Z kolei pojedynczość w mocnym sensie jest „tym oto” (*haec*) (s. 50).

Dodatkowy argument za szkotystyczną tezą pojedynczości zrealizowanych natur można odnaleźć również w paragrafie II.5. zatytułowanym „Czy rzeczy mogą się różnić tym, co je łączy?” We fragmencie tym Głowala rekonstruuje stanowisko Jana Dunsza Szkota, według którego Sokrates nie może różnić się swym człowieczeństwem od Platona, ponieważ człowieczeństwo jest tym, co ich łączy, nie zaś podstawą zwielokrotnienia Platona i Sokratesa (s. 66). Dlatego – jak przyjmuje referowany przez Głowalę Szkot – człowieczeństwo Sokratesa i Platona musi być różne i odrębne ze względu na coś innego (s. 67).

Rozważania nad pojedynczością natury⁴ pozwalają Głowali na bardziej precyzyjne wyrażenie różnicy między stanowiskami, którą Autor omawia na przykładzie. Stwierdzenie „bycie czerwieni kadmową jest czymś pojedynczym” nominaliści rozumieją jako „każda pojedyncza plama czerwieni jest czymś pojedynczym”, zaś szkotyści jako stwierdzenie, zgodnie z którym „natura czerwieni kadmowej w ogóle jest pojedyncza” (s. 54).

Warto również zwrócić uwagę, że Głowala znacząco wzbogaca dotychczasowe badania nad zasadą indywiduacji w ramach tomizmu, ponieważ obok zasady materii oraz *materia signata*, omawia także zasadę ilości, rozciągłości, ist-

⁴ W analizach zasady indywiduacji w filozofii Jana Dunsza Szkota oraz późniejszych szkotystów Michał Głowala wykorzystuje koncepcję Awicenny, którego „antyplatońskie nastawienie” wyraża się w rozerwaniu tożsamości „bycia naturą” i „bycia pojedynczym”. Zdaniem Awicenny – jak pisze Autor – „bycie domostwem nie jest ani w liczbie jeden, ani w żadnej liczbie i nie ma żadnego sprecyzowanego sposobu istnienia” (s. 56).

nienia⁵ oraz ujęcie podmiotu (*substratum*) jako zasady. Główną tezę tomistyczną można – zdaniem Głowali – sprowadzić do stwierdzenia, że dla różnych typów bytów (substancji i przypadłości) należy przyjąć różne zasady indywidualizacji (s. 82). W pierwszej kolejności Autor wyróżnia taki sens tezy tomistycznej, w której pojedynczość natury (predykatu ogólnego) pochodzi od pojedynczości substancji (s. 93). Analizując zasadę podmiotu od razu wypunktowując podstawową trudność: jeżeli to podmiot jest zasadą jednostkowania swoich przypadłości, a zatem pojedynczość przypadłości jest wtórna wobec pojedynczości podmiotu, to co zrobić, gdy jest wiele pojedynczych przypadłości tej samej substancji, jak na przykład wiele bieli kwadratów na szachownicy? (s. 84)

Czym zatem różnią się między sobą białe kwadraty na szachownicy? Mogą się one różnić (jednostkowiec) albo za sprawą swojego położenia (są różne, ponieważ posiadają różne położenia), albo mogą różnić się za sprawą tego, że w samej konkretnej realizacji natury bycia białym kwadratem na szachownicy leży bycie pojedynczym i zwielokrotnionym (s. 138). Akwinata – jak argumentuje Głowala – jest zwolennikiem pierwszej tezy, uważa mianowicie, że to położenie czyni białe kwadraty jednostkowymi (s. 139).

Autor zwraca także uwagę, że odrębność i pojedynczość nie charakteryzują wyłącznie substancji. Akwinata wyróżnia zarówno taką odrębność, która jest pierwotna wobec odrębności substancji

oraz taką odrębność, która jest wobec substancji wtórna. Na przykład odrębność przypadłości (białych kwadratów na szachownicy) jest wtórna w stosunku odrębności ich podmiotu (samej szachownicy). Odrębność dwóch szachownic jest wtórna wobec odrębności dwóch kawałków drewna, z których zostały wykonane (s. 140).

Zwieńczeniem rozważań zasady indywidualizacji w tomizmie jest ciekawa dygresja poświęcona pojedynczości duszy ludzkich po śmierci. Główną tezę Głowali jest stwierdzenie, że forma (w przeciwieństwie do materii) jest tego typu, że zachowując istnienie, zachowuje też tożsamość, a co za tym idzie również pojedynczość. Materia z kolei może zachować tożsamość nie zachowując tego samego istnienia (Autor podaje przykład butelki z wodą; po jej wylaniu, woda jest tą samą wodą, która była w butelce, jednak zmienia tożsamość). Skoro zatem forma (dusza) może zmienić tożsamość (po odłączeniu się od ciała) nie zmieniając istnienia, to nie traci swojej pojedynczości (s. 152-153).

Czytelnik, któremu uda się do końca podążać za bardzo często zawilými rozważaniami Głowali, z pewnością doceni lekturę znajdującego się na końcu książki zakończenia, w którym Autor klarownie podsumowuje wyniki swoich analiz oraz zestawia wnioski forsowanego przez siebie ujęcia tomistycznego. W miejsce (szkotystycznej i nominalistycznej) tezy, która postuluje dla wszystkich rodzajów bytu tę samą zasadę indywidualizacji, proponuje stanowisko

⁵ Zdaniem Głowali, dla wielu tomistów to właśnie istnienie jest pierwotnie zasadą jednostkowania u Tomasza z Akwinu, prócz materii i ilości (s. 155-156).

tomistyczne, wedle którego dla różnych rodzajów i typów bytów można mówić o różnych rodzajach zasad jednostkowień (s. 174). Można zatem mówić: o pojedynczości natur (predykatów ogólnych) oraz konkretnych realizacjach tych natur; o różnym charakterze związku natury do jej konkretnej realizacji⁶; o transcendentalnym odniesieniu natury do swojego podmiotu (które Głowala wyraża za pomocą konstrukcji z dopełniaczem, np. dana realizacja cierpliwości jest czyjąś cierpliwością); o naturach zrealizowanych i ich pośredniej pojedynczości.

Oprócz użytecznego zakończenia publikacja posiada szereg innych zalet. Podstawową zaletą książki jest jej systematyczny charakter. Struktura książki opiera się na kryterium systematycznym, nie zaś historycznym czy chronologicznym. Rozdziały publikacji omawiające kolejne zasady indywidualności służą lepszemu zorientowaniu się czytelnika w samym problemie jednostkowień. Na

uwagę zasługuje jasny i skrupulatny wywód Autora, w którym analizy filozoficzne uzupełnia się często analizami języka potocznego⁷. Argumentację filozoficzną autor konstruuje w sposób przekonujący i konkluzywny. Następnie, dużym plusem są podane we wstępie precyzyjne definicje zasady indywidualności i pojedynczości. Mając je w pamięci czytelnik sprawniej podąży za wywodami Autora i gruntowniej zaznajamia się z prezentowanym spektrum treści i problemów.

Strona redakcyjna nie budzi wątpliwości, choć podczas lektury czytelnik może natrafić na nieliczne błędy literowe i stylistyczne⁸. Błędy te jednak w żaden sposób nie wpływają na odbiór treści publikacji. Na uwagę również zasługują znajdujące się na końcu publikacji indeksy: pojęć polskich, pojęć łacińskich oraz nazwisk. Pozwalają one czytelnikowi na łatwe zorientowanie się w treści książki.

⁶ Różnym realizacjom tej samej natury przysługuje pojedynczość na różny sposób: konstrukcja budowlana może być zrealizowana w kamieniu, w cegle, ale też w umyśle architekta. W każdym z tych trzech przypadków pojedynczość będzie inaczej wyglądała, s. 160

⁷ Na przykład, zastanawiając się czym jest pojedynczość i indywidualność Michał Głowala pisze o „pojedynczym i podwójnym opakowaniu”, o „silnej indywidualności” (s. 18).

⁸ Patrz strony: 13, 24, 46, 59, 63, 80, 90, 114 i 127.